Rozhovor se Zdeňkem Bonaventurou Boušem ve Vršovicích [o liturgii]
Ladislav Hejdánek – Bonaventura Bouše
◆ diskuse, česky, vznik: 24. 3. 1975 ◆ poznámka: srv. myšlenkový deník z 26. 3. 1975
◆ discussion, Czech, origin: 24. 3. 1975

Rozhovor se Zdeňkem Bonaventurou Boušem ve Vršovicích [o liturgii] [1975]
[strojový, neredigovaný přepis – model Gemini 3 (flash/pro) – únor 2026]
--- (s1_cleaned.flac) ---
Hejdánek: Bude to věcný rozhovor, protože řešíme naši situaci tak, že o nedělích o shromážděních, jestli zveme kazatele, kteří k nám nepravidelně přijíždějí, a pochopitelně nás napadá otázka, čím vlastně ta naše shromáždění jsou, čím jsou ta shromáždění, kterým se tak často říká bohoslužba, a jaký mají tedy, jaké mají svoje nejvnitřnější opodstatnění, v čem je jejich význam a jak se vlastně mají dít.
Myslím, že to v poznámkách na konci bylo přesně řečeno. [nesrozumitelné]
Tedy když Pavel mluví o církvi, pro náš biblický text byla termín *církev*, tak k tomu používá Pavel řeckého termínu *ekklésia*. *Ekklésia* je shromáždění, společenství, shromažďování.
A když velmi brzy se pro ta naše shromáždění křesťanská začal používat termín *liturgía*, *liturgía* to je také termín civilního původu. Překlad, kterého používáme, bohoslužba, je překlad nesprávný, protože *liturgía* je shromáždění jakéhokoliv veřejného, společného, společenského zájmu obce. Je to služba obci. Ne služba Bohu.
Čili církev je možná jenom tehdy, když se shromažďuje. Shromažďování se vlastně děje a shromažďuje se k tomu, aby sobě navzájem posloužili. Ti lidé si sobě navzájem posloužili, a čím si navzájem posloužili? Posloužili si tím, že navzájem vyznávají svou víru v Ježíše Krista, že si ho společně připomínají.
A to myslím, že od počátku byl smysl, důvod, proč se učedníci Ježíšovi shromažďovali. Neshromažďovali se za účelem bohoslužebným v tom náboženském, především náboženském slova smyslu, ale shromažďovali se za tímto účelem, aby si navzájem posloužili hlasem své víry a svým vyznáním, svým přiznáním se k Ježíši Kristu. Nemyslíš, že to tak je?
I večeře Páně, která se velmi brzy dostala, jak víme z Pavla, že to shromažďování těch prvních učedníků je nepředstavitelné bez společného jídla zřejmě, protože společné jídlo, společné stolování právě bylo nejvýraznějším a nejtěsnějším projevem právě té vzájemné služby a vzájemné lásky a vzájemné víry a jednoty v Ježíši Kristu. A velmi rychle ovšem to stolování dostalo pevnou formu, večeře Páně, v tom *1. listu Korintským* je už to zcela zřetelné. Nicméně tedy ještě asi u Pavla teprve v těch 50. letech, tam teprve pod vlivem toho helénistického prostředí, tam teprve vniká ten mysteriózní prvek, který pravděpodobně původně v tom lámání chleba, v tom společném stolování věřících na památku Ježíše Krista původně přece jistě nebyl. To byla jistě záležitost původně civilní. Natolik civilní, že to nemělo symboliku vysloveně náboženskou v tom slova smyslu. Zdá se ti to příliš radikální nebo nepřesné?
Jiný hlas: Já myslím, že nelze pominout to, že předcházela dlouhá tradice židovské pohostinnosti, toho beránka, který má taky takový charakter připomínky vyjití z Egypta, ale současně jeho hlavní funkcí je, jak bychom to měli banální frází rozšířenou po celém světě [nesrozumitelné] vyslovit, vyjádřit, tak tedy je to vzpomínka zejména na budoucnost.
Hejdánek: tak úplně stejnou strukturu má ten hod velikonoční křesťanský, to jest ta večeře, která má toto jídlo, ta hostina, která má vlastně připomenout to lámání chleba při večeři, poslední večeři učedníků s Ježíšem. A jaksi je to nejenom vzpomínka na tohle, nýbrž je to vzpomínka na budoucnost zase. To jest vzpomínka na to, co nám se děje a stává a stane.
Ovšem otázka je, zda to společné stolování křesťanské v době tedy řekněme těsně po, v té době ještě před tou *první epištolou Korintským*, zda bylo… jistě výrazně souviselo s tou náplní stolování Izraele, to jistě, ale zda souvisí s tím hodem beránka, zda skutečně to souviselo s tím velikonočním hodem beránka, to je… tady bych se snažil položit otazník. Protože a tak pořád. Ale to nebylo jedno. Nehledě k tomu, rozumíš, že s hodem beránka velikonočním to spojují až synoptici. Dokonce Jan nikoliv. Zase najednou se ozve, Jan, tedy autor čtvrtého evangelia, nikoliv, spojují až synoptici, a to máš až po sedmdesátém roce. My přece nevíme, zda především nejstarší záznam o večeři Páně, ten Pavlův, je zřejmě už liturgická úprava křesťanského stolování. Za druhé my dobře nevíme, zda ta takzvaná poslední večeře Páně byla skutečně hodem beránka. Že Ježíš byl ukřižován během Velikonoc, to je jisté. Ovšem zda ta večeře Ježíšova na rozloučenou byla večeří velikonoční, večeří rituální, večeří beránka, o tom bych se odvážil

pochybovat. Synoptici z důvodů teologických spojují tu poslední večeři Ježíšovu s učedníky s hodem beránka. Ovšem autor čtvrtého evangelia zase z důvodů teologických spojuje smrt Ježíšovu s hodem beránka, protože podle autora čtvrtého evangelia Ježíš umírá to odpoledne, kdy se obětuje a jí beránek. Oni pak nevstoupili do radního domu, aby se neposkvrnili a mohli jíst beránka.
Kdežto u synoptiků synoptici spojují ten hod, poslední hod Ježíšův s hodem beránkovým rovněž z teologických důvodů. Čili i u synoptiků, i u autora čtvrtého evangelia je tady důvod teologický, je tady už teologická interpretace. Čili není zcela jisté, že večeře Páně souvisí s velikonočním hodem židovským. Už také proto ne, že by nikdy nenapadlo všechny křesťanské církve od počátku nepoužívat při hodu velikonočním nekvašený chléb. Nekvašený chléb přece užívá jenom římská liturgie a to až od devátého století, když na to Alcuin z Yorku a tahleta škola teologická karlovská začíná tedy uvažovat, že začíná tedy vést primitivním ovšem způsobem biblické paralely a začíná uvažovat o tom, že poslední večeře Páně byla večeře velikonoční, kdy se jedl nekvašený chléb, čili je vhodné používat tedy při večeři Páně nekvašený chléb.
To se prosadilo v římské liturgii, ale neprosadilo se to nikde jinde. A římská liturgie do devátého století užívala také kvašeného chleba. Nikdy je nenapadlo spojit večeři Páně s těmi *azymy*, s tím nekvašeným chlebem, čili s tím beránkovým, s tím hodem velikonočního beránka, kdy se nesmí jíst kvašené chleby, kdy se s takovou *empfází* zdůrazňovalo, že všechno kvašené musí být odstraněno dřív, než se začne stolovat. Takže ta symbolika té velikonoční večeře pravděpodobně asi je dodatečná, dodatečně vnesená do symboliky večeře Páně.
Ovšem tedy vím, že, a to uznávám, že to stolování křesťanské souvisí obsahově se stolováním Izraele. Ale co Izrael? Proč pro Izraele to, ty hostiny, to stolování, zejména sobotní hostina byla tak strašně důležitá? Právě si uvědomovali svou pospolitost, své společenství slibů Hospodinových, své společenství víry, své společenství naděje. Proto také tak zdůrazňovali pro své stolování levitickou čistotu a oddělenost od těch, pro které podle jejich názoru sliby Hospodinovy nebyly. A proto to strašné pohoršení, které způsobil Ježíš, když stoloval s hříšníky a s nevěstkami, s lidmi, kteří byli nečistí a se kterými by nikdy nestoloval prostě proto, poněvadž to stolování pro něj bylo výrazem této pospolitosti.
Takže ten kultický prvek, ten sakramentální prvek, který vnikl do křesťanských shromáždění, tak je poměrně velmi pozdní a zdá se, že původně ta shromáždění vždycky spojená s hostinou byla vlastně církví. Při těchto shromážděních se církev dála. Nějak se církev sama sebe uvědomovala, nějak církev, no církev se dála, církev se uskutečňovala. A že tedy shromáždění křesťanské je tímto, je církví, je uskutečňováním se církve. Církev se, když se shromažďuje, tak se děje, tak se stává. Ona vlastně ještě není. Ona je, církev je záležitost *eschatologická*. Křesťan není, křesťan se křesťanem jenom stává. A tady se stává, tady se stává církev, tady se církev nějak děje, když se shromažďuje.
Proto je to základní úkon církve, shromažďování. Dokud se toto společenství neshromažďuje, nemohu mluvit o církvi.
Jiný hlas: A pak nevím ovšem, proč jsi říkal, že jsi tam přecenil ten prvek *sakramentální*.
Hejdánek: To je symbolický. Jo tak to ano, tak to ano. Já jsem jenom už myslel na takový ten symbol *sakramentální*, *mysteriózní*.
Jiný hlas: No jistě, takto ano. Já jsem jenom teda nedošel tak daleko a zůstal jsem jenom u toho symbolu a nedošel jsem tak daleko, kam jsi teď tedy ty došel, že tedy ta milost, o které jsem hovořil, že je zaslíbena nikoli jednotlivci, nýbrž církvi, společenství.
Hejdánek: Ano, společenství.
Jiný hlas: A že v tomto smyslu tedy musí být symbolem něco, co samo má společenský charakter nebo společenskostní charakter. A proto to jídlo, společné jídlo, je daleko vhodnější než cokoli jiného, protože to je možné už jenom v této podobě. To už je to společenství. To už je toto stolování, znamená společenství u stolu.
V tomto smyslu je to tedy podtržení, že nejde o jakýkoli symbol, nýbrž o takový symbol, který by už sám ukazoval na to, že ta milost je zaslíbena společenství a nikoli jednotlivci.

Hejdánek: Ano, každému jednotlivě.
Jiný hlas: A proto potom z toho vyplývá to, že jeden druhému také slouží, protože to je právě podstata toho společenství.
Hejdánek: No tak jsme se nakonec shodli. Já jsem měl takový pocit, že…
Jiný hlas: No, já jsem myslel, že přesto ještě, že tam něco…
Hejdánek: Znamení to je, znamení to je, symbol to je, *mysterium*, všecko je to… To totiž člověk musí užívat symboly ustavičně, jinak by se nedomluvil bez symbolů. Ale já jsem jenom chtěl zpochybnit tu *mysterióznost* a tu náboženskost, takovou tu kultickou náboženskost.
Že tady nejde především o ten rozměr *vertikální*, ale spíš o ten rozměr *horizontální*. Že se církev neschází proto, aby především sloužila Bohu, a že se církev schází prostě proto, poněvadž kdyby se nescházela, nebyla by církví. Tady nejde o nějakou službu Bohu především, o nějaký kultický čin. Tady jde o sebeuskutečnění jakožto společenství, jakožto shromáždění, nebo sebeuskutečňování, tak spíš.
Jiný hlas: Ale to sebeuskutečňování není možné, nepřistoupí-li tedy něco, co ani ve společenství ti lidé nemají k dispozici. To znamená, ta formule „Kde se sejdou dva nebo tři, já jsem uprostřed nich“ je důležitá pro tenhle případ, protože nestačí, aby se sešli dva nebo tři.
Hejdánek: Ale musejí se sejít ve jménu Kristově, musejí se sejít ve společném vyznání, ve společné víře a ve společné naději, jeden druhému poskytuje toho druhého. Ale nicméně tady je naprosto nezbytné, aby i když se všichni sejdou, tak aby si navzájem nebyli vším, nýbrž aby dovedli sloužit jeden druhému v tom, aby si pomohli udělat ticho proto, aby mohli být osloveni, nebo jak by se to řeklo.
Jiný hlas: No, tak bychom to řekli třeba, aby mohli být otevřeni.
Hejdánek: No ano, tenhle moment, který se špatně vyslovuje, který se dokonce trapně vyslovuje, ale který je právě ten nejvýš nejdůležitější. Dokonce je to taková zvláštnost, Ježíš doporučuje třeba při modlitbě zajít do pokojíka, to znamená do soukromí, to znamená oddělit se od společenství *de facto*.
A na druhé straně tedy to společenství víry je tak důležité jakožto společenství. Čím se liší modlitba, ta, kterou měl na mysli Ježíš, když doporučoval „ty, když by ses modlidl“, čím se liší od tohohle? Nemám dojem, že [nesrozumitelné] tohle nějak poukazuje k jakési kvalifikaci toho společenství. Existuje společenství, který lidi potřebujou, protože nedovedou a nemohou být sami. A to není to společenství. Člověk, který potřebuje druhýho, protože nedovede bejt sám, ten nemůže vytvořit společenství těch, kteří očekávají, že se s nimi stane něco.
Oni si to všechno dělají navzájem, oni ty své potřeby si splňují. A tady nejde o tohle. A proto ta průprava modlitbou je asi nezbytná, a pouze lidé připravení modlitbou v pokojíku se mohou sejít, aby společně očekávali to, co očekává ten na modlitbě v pokojíku, a tam mu to nestačí a potřebuje ne proto, že by jemu něco chybělo, ale že když se mu té milosti nebo té pravdy dostane, tak že je to nějak strašně málo. On potřebuje, aby se toho dostalo také tomu druhému.
Toto je ten důvod té církve jako společenství. Ne že já potřebuju toho druhého, nýbrž já potřebuju od toho druhého něco, nýbrž já potřebuju toho druhého, abych mu něco mohl poskytnout. A já mu poskytuju to, co on mně poskytuje, něco, co vlastně se nedá označit jako věc, jako už nějaký skutek a musí se poukázat k tomu, co se jim všem stane.
V tom je podstata té symboliky. Nic dál, už jakmile se to ritualizuje, tak to naopak tenhle charakter přestane mít, úplně to ztratí, pak se to stane takovým splněním náboženských potřeb.
Jiný hlas: Jako už by to, co je očekáváno, už vlastně bylo naplněno.
Hejdánek: To je právě nebezpečí ritualismu v křesťanském shromáždění, které velmi brzy křesťanská shromáždění ohrozilo právě vlivem helenistických náboženství, která křesťanství obklopovala. Najednou to, co bylo jenom očekáváním, tak už při tom shromáždění se naplňovalo. Shromáždění už splňovalo to, co původně bylo jen zaslíbením.
Tím se z *Večeře Páně* například stalo *mysterium*, stala se svátostí, stalo se ze slova nakonec také – slovo Boží v *Bibli* se nakonec stalo také takovým zmagizovaným prostředkem zajištění. To znamená, ten prvek očekávání vlastně vymizel. To, co tam Pavel zdůrazňuje při *Večeři Páně*: „kdykoli jíte tento chléb a z

tohoto kalicha pijete, smrt Páně zvěstujete, dokud nepřijde“, tak tohle pouhé zvěstování a očekávání příchodu zmizelo. *Večeře Páně* už byla splněním toho příchodu, už byla plným příchodem a nebylo už co očekávat.
Lidé odcházeli ze shromáždění upokojení a ujištění, ale zajištění především, čímž se začali podobat těm Izraelitům, kteří když hodovali s vyloučením všech ostatních lidí, uzavřeni od ostatních lidí, tak byli přesvědčeni o tom, že jejich spravedlnost je mocí, která nutí Hospodina k tomu, aby je chránil, aby je nikdy neopouštěl a aby byl jejich Bohem a aby zahubil jejich nepřátele.
Takže vlastně to, co se stalo se zákonem, co se stalo s obětí před babylonským zajetím, že se oběť zmagizovala, tak to se potom stalo se zákonem. Zákon se stal také magickým prostředkem, který se zmocňoval Hospodina, který Hospodina nutil, aby odpověděl podle přání toho, kdo zákon zachovával. V tomto nebezpečí se octlo křesťanství velmi brzy rovněž.
Tento magický, rituální prvek už naplnění a sebezajištění vyloučit z křesťanských shromáždění je nejdůležitější služba církve, poněvadž jakmile to do shromáždění vnikne, tak shromáždění přestává být vlastně křesťanským. Nakolik to tam vnikne, natolik je méně křesťanské, natolik jsou ti lidé, kteří se shromažďují, méně církví Kristovou.
Jiný hlas: To je, že to stolování a to jídlo má určitý vztah k samotnému jádru, k samotnému smyslu té křesťanské církve, to jest k přihlášení se k Ježíši, a to tak, že to Pavel se pokouší teologicky formulovat a symbolicky to vázat k té centrální velikonoční události.
Dovedl bych si celkem představit, jestli tohle už nevyrůstá z toho, že ta shromáždění, která se prve dála bez tohoto kontextu – jestli to nelze vyložit tak, že přece jen, když se to už odehrávalo několik let, mohla být do jisté míry vyčerpána a dostávaly se tam všelijaké nešvary, před kterými Pavel varuje a napomíná. A jestli se tímto výkladem nedostávalo těm shromážděním nového zatížení, nové závažnosti. To zřejmě nebyl prvek negativní. Snad s tím je spojeno určité nebezpečí, které se nám dnes ukazuje jako velmi závažné, právě toto sebeuspokojení a ta sebestřednost církve. To se mi zdálo z vaší formulace, kterou jste použil.
Jiný hlas: Že církev se neschází jako k bohoslužbě, ale že se schází, protože by jinak nebyla církví. To je pravda, ale je třeba právě dodat to, co tady zdůrazňoval Áda. No a teďka, jestli by nebylo možno nějak pokročit dál, jak to s tímto řádem těch shromáždění, v tom, že to je takovými lidmi, jak se to s tím pokročilo. Snad ta redukce…
Hejdánek: Tahle ta Pavlova, tak jak se prvně u Pavla zdůrazňuje, tak to je jistě ještě autentické. Nicméně už to v sobě skrývá nebezpečí, skrývá nebezpečí té sakramentality, toho *mystériového* vztahu. Nicméně ta redukce je ještě autentická. Je tam uchopení jádra věci ještě pořád. Ale skrývá to už, jak se správně řeklo, nebezpečí toho přesunu do *mystéria*. To znamená zpřítomnění dozajista.
Jiný hlas: Jestli to zpřítomnění dozajista, jestli to zpřítomnění není zařízení na budoucnost nebo dalekou budoucnost, jaksi výhledové, perspektivní. Poněvadž právě se mně zdá to příliš civilní stolování, jako ta společnost… Ono to může být… tak trošku mně z toho zní to nebezpečí, jako sedněme si spolu kolem kulatého stolu nebo tak a dejme píseň dokola a trochu takové jaksi příliš civilní stolování jenom, že v sobě má tady více toho nebezpečí takového zpřítomnění a současnosti, jako my jsme dobrá parta nebo něco takového. A tohleto je zařízení na pár let. Ale když se něco zařizuje výhledově, na nedohledno, tak nemůže stačit se zcela konkrétním každospolečným večerem pokaždé. My si tak společně to uděláme a takhle tam docela dobře říkáme: nejste doma, ale tohleto je svým způsobem slavnost. Mně se nezdá, že by v tom muselo být zrovna obsaženo nějaké *mystériózní*, že by bylo tak přísné slovo, ale zdá se mi funkční.
Hejdánek: Vždyť to nebylo řečeno. Právě bylo řečeno, že tato redukce je jistě autentická, nicméně vždycky tady toto nebezpečí stává. Vždycky tady stává nebezpečí, že z tohoto symbolu se stane *ritus*, ten *ritus* že se stane vlastně magickým úkonem, to znamená úkonem zajišťujícím, úkonem, který je nějakým způsobem definitivní, který je už naplněním a přestává být očekáváním. To neznamená, že by mezi tou Pavlovou redukcí večeře Páně a mezi tímto magickým úkonem někdo kladl rovnítko. Jenom myslím, že

církvi nejde také o nějakou stolní společnost. Jde o církev. To znamená o lidi, kteří mají společnou víru v Ježíše Krista, kteří chtějí být učedníky Kristovými, kteří jsou tedy v důsledku toho světu otevřeni, kteří nejsou nějakou sektou, kteří nejsou nějakou ezoterickou společností. Čili jejich sejití, jejich shromáždění nikdy nemůže mít tenhle ten ráz takového toho sebeuspokojení nějaké stolní společnosti, protože důvod, proč se shromažďují, je zcela jiný nežli právě toto sebeuspokojení z takového toho přátelského posezení. Nicméně tedy církev se myslím musí ustavičně bdít nad tím, aby se právě nestala ezoterickou společností, aby její shromáždění a její stolování nebylo sebeuspokojením a sebezajišťováním, aby z jejího řádu se nestal *ritus* a z jejího *ritu* se nestala magie. Aby tam ustavičně byl ten *eschatologický* prvek budoucnosti a očekávání slibu, aby to nebylo uchopení pravdy, aby to bylo jenom naslouchání pravdě a podobně. Tak o tohleto nám jde. Jenom takto to myslím.
Samozřejmě, že si nedovedu představit… naopak se mně zdá, že právě řekněme u římských katolíků, tak jsem zvyklý na pravidelná [nesrozumitelné] každou neděli. Nedávno jsem právě přemýšlel o tom, jak vlastně se to stalo u reformovaných církví, že večeře Páně je tam tak zřídka. Jaký to má historický důvod, že večeře Páně u reformovaných církví je tak zřídká, zatímco tedy v první církvi neděle byla termínem *eucharistickým*. Neděle nebyla přece náhražkou za sobotu. Neděle byla ten den osmý, byla ten den přespočetný už, symbolizovala ten den, který nemá večera, rozumíte, ten den Syna člověka, a ten den byl *eucharistickým* termínem. Dnem klidu se stala neděle přece až za Konstantina. A za Konstantina se stala neděle dnem klidu z toho důvodu, že Konstantin jako náboženský *synkretik* a zároveň tedy člověk, který pěstoval kult Slunce, tak neděli jako den Slunce spojil zároveň s tím *eucharistickým* termínem křesťanským a zakázal řemeslníkům ten den pracovat a udělal z něho den klidu. No a potom křesťanská církev v dalším vývoji jakoby ztotožnila neděli s tou sobotou, s tou starozákonní sobotou, a pro neděli začala si vytvářet podobné zákonické předpisy, jako židé měli pro sobotu, což už tedy bylo v rozporu se slovem Ježíšovým, že sobota je pro člověka a ne člověk pro sobotu. Ale tak proč tedy evangelické církve, proč reformované církve tak málo slaví večeři Páně, jenom na Boží hody prakticky? To znamená na Hod boží vánoční, na Hod boží velikonoční, na Hod boží svatodušní. A uvědomil jsem si, že to má tento podivný historický důvod: reformované církve totiž škrtly mši tu gotickou mši. V době, kdy vznikala reformace, věřící chodili k přijímání jenom o božích hodech. Jinak se slavila mše, při které přijímal jenom kněz. A jenom o božích hodech chodili k přijímání – to byly totiž tři termíny přijímání: Boží hod vánoční, Boží hod velikonoční a Boží hod svatodušní. Když oni škrtli mši, tak zůstaly jenom ty tři termíny přijímání. Nikdy se ale nezamyslely reformované církve nad tím, že to byl vlastně už obrovský projev úpadku, že v 15. a 16. století lidé, ještě nuceni různými církevními předpisy, chodili k přijímání jenom třikrát do roka. To je důvod, proč zřejmě jiný důvod u reformovaných církví být nemůže, proč se prakticky jenom třikrát do roka slaví večeře Páně. Zůstaly ty tři termíny společného přijímání lidu a škrtla se mše. To znamená kánon a přijímání pouze…
--- (s2_cleaned.flac) ---
Jiný hlas: …v té církvi husitské, v té tradici, to bylo velice časté v církvi bratrské, tam taky nebylo, aspoň pokud vím, omezení na nějaké třikrát tři.
Hejdánek: Jde o první reformaci, jde o druhou. Jde o první reformaci. Toto, co říkáte, to je z první reformace. My jsme ve stavu druhé reformace, kdy skutečně jsou ty termíny fixovány.
Jiný hlas: Ano, ale tam i tadyhle v té první reformaci to časté přijímání, to bylo typické pro tu církev husitskou, která potom degenerovala, ale mně se zdá, že právě v tom je trochu to nebezpečí, o kterém jste mluvil předtím, že se z určitého symbolu, který je určitým vztahem, stává rituál a nakonec určitá magie. Ono se tohle to produkuje. Ono když je to příliš časté, tam přece k večeři Páně má být člověk připraven, má být připraven modlitbou. Cožpak je to dobře možné na každý den? Je to dobře možné v životě na každou neděli? Je to o tom už tak lidi tam chodí zcela běžně, a když si ještě tedy řekne, tak každou neděli je zbaven hříchů, každou neděli je nějak to, a ono se to stane takové jako týden na týden od neděle do neděle. Já mám ten dojem, že se to už stává jakýsi rituál, rituál ruka v ruce s rituálem právě. Naprosto dobře. Je to inflace, že to byl boj spíš proti té inflaci určitých symbolických jaksi určitých

produkcí takové skoro jaksi takového rituálu, ritu, který tady byl, ze kterého se ten obsah velice snadno ztratí, je-li příliš, je-li sváteční, má to jiné nebezpečí a dodává se tomu určitý slavnostní ráz, může to být třikrát do roka také, ale myslím, že to byla obrana proti té všednosti a inflaci, proti přílišné ritualizaci. To je můj…
Hejdánek: Možná se to takto tím štěpným řeší, ale myslím, že ty termíny, ty tři termíny na ty Boží hody, tak ty že byly automaticky převzaty. Já myslím, že ten starý způsob té křesťanské církve, který trval až do takového třetího, čtvrtého století, že *eucharistickým* termínem byla neděle a že shromáždění bylo jednou za týden v neděli a že nebylo myslitelné bez stolování, tak jako jsme to četli koneckonců v *Skutcích apoštolských* nebo jak to čteme u Pavla. Víte, to byl zdravý pocit a k tomuto, že by se mělo uvažovat o tom, zda by se neměly v křesťanské církvi vrátit k této původní praxi. Protože shromáždění bez stolování je nějak neplné. Podle praxe staré církve shromáždění vždycky znamenalo zároveň stolování, vždycky znamenalo zároveň lámání chleba.
Samozřejmě, že ta inflace vznikla s tím, že, což ovšem právě třeba řekněme ve večeři Páně u reformovaných od doby *pietismu*, tak reformovaní toho také nebyli ušetřeni, že přijímání se stalo soukromou záležitostí osobní zbožnosti, osobního očištění, osobního odpuštění hříchů bez toho vědomí společenství, že jde o společenství. To se stalo u reformovaných církví totéž, co se stalo v ostatních křesťanských církvích. Víte, že se tady cosi posunulo, že ta společenská stránka, ta církevní stránka tohoto úkonu byla zatlačena do pozadí ve prospěch osobního očištění a osobního odpuštění hříchů a osobního setkání s Ježíšem.
Církev musí být ustavičně bdělá, ustavičně sama sebe musí hlídat právě proto, poněvadž není v cíli, je na cestě a je v ustavičném nebezpečí, jakmile nebude bdělá vůči slovu Božímu, tak že bude scházet z cesty a bude bloudit a nepůjde přímo.
Jiný hlas: [nesrozumitelné]
Hejdánek: Povolání Ježíšova *thaumaturgy*. Že nemůžeme přece nějak Ježíše redukovat na *thaumaturga*. No na divotvůrce. Že je jasné, že je zřejmé z toho, co vyprávějí *synoptici*, že divotvůrcem byl, jenomže divotvůrců bylo tenkrát velké množství, nebyl jenom Ježíš. A zda tedy Ježíš považoval toto činění divů za potvrzení svého poslání, to je velmi problematická záležitost. Jak podivné, že právě u těch nejautentičtějších místech u *synoptiků* vždycky Ježíš zakazuje mluvit o této pomoci. A pokud vypravují přece evangelia o zázracích Ježíšových, tak o nich nemluví jako o potvrzení jeho poslání, ale zvěstují skrze toto vyprávění Ježíše jako spasitele, jako vykupitele. Čili ten zázrak přece je, ten zázrak vyprávěný *synoptiky* a vyprávěný třeba řekněme autorem čtvrtého evangelia, je vždycky přece znamení, je znamení jeho spasitelné činnosti, ale ten zázrak sám o sobě není důležitý, je důležitý jenom jako znamení. Takže…
Jiný hlas: [nesrozumitelné]
Hejdánek: Ale o ten div skutečně nejde. O ten div nejde. Jde o ten div jenom, pokud je znamení. Pokud je znamení něčeho hlubšího, a to znamená té spasitelnosti.
Jiný hlas: [nesrozumitelné]
Hejdánek: Čili Ježíš musí být vyvlečen z téhle té sféry, kterou má v sále tedy stolovat. To k tomu patří. Já si to dovedu uvědomit. Že by lidé jiní museli… ale on právě záleží na legitimitě toho povolání. Já vím, že se to povolává jméno… My jsme tady mluvili tedy o…
Jiný hlas: snažili jsme se trošku vysvětlit, jak vypadala jakási ta liturgie, nebo ta liturgie v původním smyslu, jak ji křesťané asi tak praktikovali. Je zajímavé, že v dalších dějinách potom, když se křesťanství velmi rozšířilo, že se vždycky znova a znova objevovala nespokojenost s tím, že církev je taková, jaká je. A asi otázka liturgie nebyla tou nejzávažnější. Zřejmě vždycky ten popud vycházel odtud, že církev není tím, k čemu ji povolal Kristus, nebo co si lidé v té době mysleli, že ji Kristus k tomu povolal.
Většinou, když si tuto otázku tak nějak odpověděli, tak došlo k tomu, že se snažili podle toho opravit i formu toho svého scházení, to znamená opravit ten řád, v němž se scházeli a konali to svoje společenství. Je zajímavé, že většinou to vedlo k takovým tendencím zjednodušujícím. Zjednodušit, odstranit řadu věcí, které se na to navěsily. A je taky zajímavé, že nikdy to nedošlo tak daleko, aby prostě se pokusili

rekonstruovat ten záznam, který se dá někde vyčíst z Bible, ale vždycky nějakým způsobem museli navázat už na to, jak se po té složité cestě k nám ten řád a forma dochovaly.
Mám dojem, že ani pro naši církev, ani pro naši současnost, ať už tu nejbližší nebo i vzdálenější, jiná cesta nebude, než prostě koneckonců navázat na ten řád, který je, i když dejme tomu s podstatnými úpravami. A protože my protestanti jsme v tomto ohledu velmi nevzdělaní a většinou vůbec nerozumíme tomu svému řádu, bereme to prostě jako takový rozvrh, něco jako je ve škole rozvrh – na začátku je písnička, potom je modlitba, pak je čtení, pak je třetí písnička, pak je kázání nebo je ještě někdy předtím ohlášky a tak dále. Prostě nerozumíme té struktuře vůbec. Katolická církev naproti tomu je v tomto velmi vzdělanější, kultivovanější a bylo by asi na místě se tak nějak poučit. Jestli bych tady směl bratra Bořka poprosit, aby nám možná jenom prostě řekl, jaký je řád shromáždění církve, tak jak se dochoval v římské církvi.
Hejdánek: Nebyla jen v římské církvi, u vás taky. U všech křesťanských má vlastně bohoslužba společnou strukturu.
Jiný hlas: Asi tedy…
Hejdánek: Budeme tomu říkat bohoslužba nebo… no, budeme tomu říkat bohoslužba, pane Macek, třebaže jsme řekli, že tento překlad je špatný. Tak liturgie. Má liturgie společnou strukturu. Tato struktura sahá někam do konce prvního století a vznikla spojením bohoslužby – promiňte, že používám toho termínu, ale budu ho používat jakožto termínu technického – bohoslužby synagogální se stolováním. Totiž když došlo k definitivnímu rozchodu křesťanských obcí se synagogou, tak křesťané si to shromáždění, které původně slavili společně se synagogou v synagogách, přenesli do svých shromáždění jako součást svého shromáždění. A k tomu samozřejmě se samozřejmostí připojovali ještě to své stolování, to své lámání chleba. Takže všechny křesťanské liturgie mají tuto základní strukturu.
První část je část převzatá od synagogy, myslím ale od synagogy, to znamená ne od chrámové té skutečné kultické bohoslužby. Totiž synagogální bohoslužba vlastně nebyla bohoslužbou. Tam se židé scházeli k tomu, aby se společně modlili a aby společně poslouchali písmo a jeho výklad. A představený synagogy nebyl kultická osobnost ve vlastním slova smyslu, většinou vlastně nikdy to nebyl *kohen*, nikdy to nebyl kněz, ale byl to rabín, byl to ten, který byl znalý zákona a který byl schopný jednak předsedat tomu shromáždění a jednak podat náležitý výklad zákona.
Synagoga nebyla vlastně náhražkou za kult chrámový. Kult chrámový byl něco zcela jiného, nežli potřeba židovských obcí diaspórních scházet se, zejména tedy v sobotní večer v synagoze. Tak a tahleta synagogální bohoslužba se stala tedy potom bohoslužbou, tento řád synagogy se stal řádem shromáždění křesťanských.
A sice jak vypadal řád synagogálního shromáždění? Četlo se tam písmo, četla se tam *Tóra*, četli se tam proroci, byl tam výklad a byla tam společná modlitba. A ta společná modlitba *Šemone esre* byla modlitba, která měla velmi široký dosah, byla to modlitba za celý Izrael a za příštího Mesiáše a za vykoupení. Takže ve všech křesťanských shromážděních vypadá ta struktura toho řádu takto: je čtení, společná modlitba, společné stolování. A tento řád mají všechny církve i reformované. Čtení Bible, jeho výklad, společná modlitba, případně stolování. To vše ve staré církvi, tedy ještě za Augustina ve čtvrtém století v Africe, začínalo shromáždění v bazilice přímo čtením. Četl se prorok, potom se zpíval žalm, četl se text z Nového zákona, zpívalo se *Aleluja*, četlo se evangelium, biskup evangelium vyložil, načež byla společná modlitba.
Společná modlitba za svět a za všechny stavy církve. Ta modlitba, ta závěrečná modlitba církve, která nahrazovala to *Šemone esre* ze synagogy, tak vždycky byla mnohem širší. Církev se nikdy nemodlila jenom tak, jako se modlil Izrael za sebe a za svou budoucnost, ale modlila se vždycky za potřeby celého světa. Už Pavel upozorňuje, že je potřeba, aby se dělaly modlitby za svět, za krále a tak dále, za potřeby světa, nikoliv jenom za potřeby církve.
No a potom bylo stolování. Nejstarší popis křesťanské liturgie známe ze začátku druhého století, tedy úplný popis, kde už ta struktura je vybudovaná, ze začátku druhého století u Justina *Martyra*, u Justina

Mučedníka, v jeho *Druhé apologii Antoninovi Piovi*. Tam Justin v té apologii císaři Antoninovi Piovi vykládá, jak vypadá shromáždění, poněvadž křesťanská shromáždění byla pomlouvána a všelijak osočována. Líčí ta shromáždění na dvou místech. Na jednom místě společně se křtem, na druhém místě to pravidelné shromáždění v den slunce, tedy v den po sobotě, to znamená ten osmý den, v neděli. A říká tam, že se čtou písma a – on tam mluví o záznamech apoštolů, ale z kontextu je jasné, že už jde o texty evangelia. A potom, že ten, kdo předsedá, tak má výklad na to, co se četlo.
A když skončí výklad, takže všichni vstanou a společně se modlí za svět, za všechny trpící, za církev a za sebe. A když skončí tyto modlitby, takže jáhni před předsedajícího přinesou chléb a víno a vodu. A předsedající nad chlebem a nad vínem vzdává díkůčinění nakolik může. A když skončí díkůčinění, takže ti, kteří jsou přítomni, odpovídají amen. Justin tam vykládá toto slovo, říká, že amen je slovo hebrejské a že znamená „tak tomu jest“ anebo „tak toužíme, aby tomu bylo“. A že tím jaksi se shromáždění ztotožňuje s díkůčiněním předsedajícího.
A když tedy celé shromáždění odpovědělo amen, tak se děje lámání chleba a rozdělování toho, nad čím bylo proneseno díkůčinění. Rozdělují chléb a víno přítomným jáhni. To znamená, že ještě na začátku druhého století se shromáždění děje v *trikliniu*, že přítomní leží za tím podkovovitým stolem a jáhni roznášejí od předsedajícího těm jednotlivcům chléb a víno. A je tam ještě připomínka, že těm, kteří nemohli být přítomni, nemocným, se potom donáší chléb, nad kterým bylo proneseno díkůčinění.
No a toto je struktura všech shromáždění do dneška. Jestliže jsme jí pamětlivi, tak se nemůže právě stát, že náš řád shromáždění bude mít takový ten ráz rozvrhu. To znamená, že tam bude taková sestava prostě různých disparátních částí. Jestliže jsme jí pamětlivi, tak víme, že jádrem je četba písma a kázání a společná modlitba. A to ostatní, co se děje ve shromáždění – teď nejde o Večeři Páně –, to ostatní, co se ve shromáždění děje, tak musí nějak tuto strukturu podtrhovat, ale ne ji uvolňovat do té míry, že se ztrácí. Že je například čtení, potom se zpívá píseň, potom je kázání, potom jsou ohlášky, potom je sbírka, potom je společná modlitba. Ta struktura tím je rozbitá, protože není nic logičtějšího, než abych po četbě písma kázal. Po kázání, to kázání vyžaduje soustředění a ne rozptýlení ohláškami anebo dokonce sbírkou. A ta společná modlitba patří k jádru věci. Čili ty ohlášky musím umístit buď na začátek, nebo nějak na konec a tu sbírku také někam, kde nebude rušit právě tu strukturu. Ta struktura je jinak všem společná, to je katolická záležitost. Tak vypadá byzantská bohoslužba, tak vypadá nestoriánská bohoslužba, tak vypadá koptská bohoslužba, všecky bohoslužby mají tutéž strukturu. Jsou tam určité, že třeba řekněme původně měly tři čtení a teď už mají jenom dvě čtení. Třeba římská liturgie donedávna měla jenom dvě čtení, jedno čtení vypadlo. Byzantská liturgie už měla také jenom dvě čtení, jedno čtení vypadlo. Původně byzantská i římská liturgie měla čtení ze Starého zákona, žalm, čtení z Nového zákona, zpěv *Aleluja*, evangelium, *homilii*. V římské liturgii vypadlo to druhé čtení. Čili zůstalo v římské liturgii donedávna čtení ze Starého nebo z Nového zákona, žalm, který se v liturgii nazýval, byl zkrácen, nazýval se *graduale*. Hned po *graduale* bylo *Aleluja*, načež bylo evangelium, kázání. V byzantské liturgii odpadlo první čtení. Čili začíná byzantská liturgie žalmem, který nazývá *prokimen*, čte vždycky jenom z Nového zákona, takzvaného *apoštola*, potom má *Aleluja* a potom má evangelium. Tak takovéhle změny se tam staly v těch jednotlivých liturgiích.
Nicméně tedy ta základní struktura zůstala stejná. To jsou už takové detaily, které jsou sice zajímavé, ale pro vývoj liturgie nejdůležitější. Snad důležité je to, že není dobré, třeba řekněme v byzantské liturgii, když odpadlo čtení ze Starého zákona. V byzantské liturgii nikdy se nečte Starý zákon.
Bohoslužba římská se teď napravila tím způsobem, že má čtení ze Starého zákona, žalm, čtení z Nového zákona, *Aleluja*, které se může vynechávat, evangelium, *homilii*. To je ideální, tři čtení.
Jiný hlas: Žalm není čtení, žalm je zpěv a modlitba.
Hejdánek: Žalm není považován za čtení. Takže pokud možno se zpívá. To bylo už v synagoze. V synagoze také žalm byl mezi čteními. Tam se četla napřed *Tora*. Tam to bylo obráceně, to nejdůležitější se četlo napřed. Napřed byla *paraša*, potom byla *haftara*. Napřed se četla *Tora*, potom se četli proroci. Krásně v Lukáši máte líčenu bohoslužbu synagogální, kde ten služebník podá Pánu Ježíši knihu proroka, to už je po

čtení *Tory* a po žalmu. Ježíš rozvine knihu, začne číst místo z Izaiáše, posadí se, všechny oči jsou obráceny na něho a on začne kázat. Tak tam to vypadá tak, že se čte napřed *Tora*, potom je žalm a potom se čtou proroci. A po prorocích se káže.
Ovšem ještě v diasporálních synagogách po *Toře* i po proroku se četly takzvané *targumy*. To znamená, že se to ještě překládalo z hebrejštiny do srozumitelné řeči. Jestliže si pamatuji na tu strukturu, tak potom té struktuře podřídím ty vedlejší části. Je jasné, že například místo žalmu je vhodná píseň. Ale je jasné, že není vhodná píseň mezi textem, na který má být kázáno, a mezi vlastním *homilií*.
A potom také co myslím, čím trpí bohoslužba reformovaných církví, je právě to, o čem tady mluvil Záviš, ten nedostatek ticha. V té bohoslužbě jako by člověk byl ustavičně zaměstnáván, ale on vlastně není zaměstnáván, on je velmi pasivní. On se účastní bohoslužby jenom vlastně zpěvem, ale ustavičně se tam něco děje, on tam nemá chvilku ztišení, chvilku soustředění. Samozřejmě, že chvíle ticha při bohoslužbě jsou v reformované církvi, které se scházejí jenom k tomu, aby společně byly zticha. Četl jsem o takových reformovaných církvích v Americe, které se scházejí jenom k tomu, aby byly zticha, mlčí. Což je samozřejmě už… ale ty chvíle ticha musí být smysluplné, nemohu je zařadit kamkoliv.
Například po kázání by měla být chvíle soustředění. Modlitba by se měla dát také tak, aby tam byly chvíle soustředění, aby jednotlivé prosby vyzněly tak, aby člověk na ně mohl odpovědět a přijmout je za své. To jsou takové chvíle, kdy je člověk ustavičně zavalen, také většina liturgií dříve nebo později si vytvořila texty. Texty, které původně byly předlohami pro toho liturga, který vždycky nebyl tak obratný, aby mohl improvizovat, a které se časem stávaly více nebo méně závaznými. Naprosto nechápu, proč by modlitba, třeba řekněme závěrečná, ta velká modlitba přímluvná za svět a za církev, proč by musela být pokaždé jiná, proč by ji vždycky musel farář improvizovat. Proč by nebylo lépe, kdyby byla důkladně promyšlena, třeba staršovstvem nebo nějakým shromážděním postavena, a proč by se neopakovala.
Právě tohle nebezpečí takového, že když se něco opakuje, tak že to splaní, tedy na to odpovězme velmi dobře: Otčenáš se modlíme znovu a znovu a vždycky je to smysluplné. Anebo to není smysluplné, ale to je vina v nás a ne v tom opakování. Takže to jsou takové ty poznámky, ty praktické poznámky, které plynou z té společné, obecné struktury křesťanské liturgie.
Teď co se týče večeře Páně, tak večeře Páně právě v reformaci, reformace to nemohla tušit, poněvadž neznala vývojnice a tak dále. Reformace měla po ruce římský *misál*, kde byl *kanon*, ve kterém byla spousta míst, s kterými reformace nemohla teologicky souhlasit. Proto *kanon* škrtla. A tím, že škrtla *kanon*, tak škrtla de facto to, čemu říkáme eucharistická modlitba, to díkůvzdání, o kterém mluví už Justin a o kterém mluví Skutky apoštolské a o kterém mluví Pavel. Že to díkůvzdání nad kalichem a nad chlebem, že to prostě bylo tím škrtnuto. A zůstala pouhá holá slova ustanovení. Čili eucharistie se začala slavit bez eucharistie, bez toho díkůvzdání. Což je samozřejmě nedostatek. Kromě toho byla reformace poslušna apoštola, aby zkusil sám sebe člověk, a tak z toho chleba jedl a z kalicha pil, což bylo velmi předností. Nicméně ten úkon vyznání před *večeří Páně* se stal tak výrazným, že *večeře Páně* dostala takový kající ráz a odpuštění hříchů ve *večeři Páně* se stalo čímsi základním a nejdůležitějším – to odpuštění mých osobních hříchů. Tak to jsou věci, které je nutno postupně napravovat. Kdybych měl mluvit o své skeptičnosti, tak bych vyjmenoval mnohem víc chyb ještě, které je nutno napravovat. To jen mluvím tady o *večeři Páně*.
Také od velmi brzy, od 3. století, se stal *Otčenáš* při *večeři Páně* ve většině křesťanských obcí stolní modlitbou. A sice pro tu prosbu „chléb náš vezdejší dej nám dnes“, zejména pro to záhadné slovo, pro to *epiousion* v *Matoušově Horském kázání* – ten nadpodstatný chléb dej nám dnes. Poněvadž to spojovali, tu prosbu o chléb chápali eucharisticky.
Také v reformovaných církvích *Otčenáš* jako stolní modlitba vymizel. Před stolováním společným se v reformované církvi nemodlí *Otčenáš*. Třebaže táborité, ti radikální táborité, kteří si zjednodušili *večeři Páně* mnohem radikálněji než ženevská reformace, tak ti měli *instituci Otčenáš*, který se modlil duchovní v kleče se všemi ostatními a hned bylo stolováno. Tak ti *Otčenáš* nechali, naopak na *Otčenáš* položili zvláštní důraz při *večeři Páně*.

Tak to je velká škoda, že *Otčenáš* zmizel z reformované *večeře Páně*. To by bylo tak asi všecko, co se o tom dá říct.
V některých sborech se přizpůsobují tomu mešnímu řádu novému římskému a stavějí *večeři Páně* tak, že překládají vyznání hříchů na začátek bohoslužby. To se mi zdá být velmi nevhodné. Protože já sám osobně zase překládám vyznání hříchů před samotnou eucharistickou modlitbu, poněvadž se mi to zdá mnohem logičtější. Poněvadž to vyznání hříchů na začátku bohoslužby má v římské *liturgii* své historické odůvodnění, které by bylo dlouho tady vykládat, ale tam vzniklo mechanicky.
Tady nejde o to, aby bylo škrtnuto vyznání hříchů před *večeří Páně*. Jde o to, aby *večeře Páně* byla znovu spojena s díkůvzdáním, s *eucharistií*. Čili aby *instituce* byla zabudována do díkůvzdání. *Eucharistia* znamená díkůvzdání.
Všecky *liturgie* začínají eucharistickou modlitbou, takovým krátkým dialogem. Předsedající vyzve shromáždění slovy: „Vzhůru srdce.“ Shromáždění na to odpovídá: „Máme je u Pána.“ Načež předsedající požádá shromáždění k díkůvzdání Pánu Bohu našemu. Shromáždění na to odpoví: „Je to důstojné a spravedlivé.“ Načež všecky eucharistické modlitby odjakživa začínají slovy: „Vpravdě je důstojné a spravedlivé, abychom ti vzdávali díky…“
Takže ten dialog musí být prastarý. Protože je tak naprosto obecný ve všech *liturgiích*, že musí být prastarý. Ten začáteční dialog a ten začátek „vpravdě je důstojné a spravedlivé, abychom ti vždycky vzdávali díky skrze Ježíše Krista“.
A do této modlitby, tato modlitba končí *doxologií*, na kterou lid odpovídá „Amen“, a do této modlitby je zamontována *instituce*. Takže *instituce* je zamontována ve všech *liturgiích* kromě reformační *liturgie* přímo do eucharistické modlitby jako její součást.
Něco se udělalo v tom návrhu, no jenomže to je návrh nesmírně kompromisní a dost směrem k takové podivné nějaké *ritualizaci* přibírá prvky z různých *liturgií* bez úvahy, zda mají svůj původní smysl na tom místě, na které jsou zařazeny. Takže já s ním velmi silně nesouhlasím. No, tak to je pak asi všecko, co by se dalo o tom tak prakticky připomenout.
Ještě je zde otázka, zda je to přiměřený výraz celého společenství, to shromáždění. Protože vždycky tyto osobní pocity, když mluvím o shromáždění, tak tyto osobní pocity musí tak trošku stranou. Musím se ptát, zda je to pravdivý výraz celého toho shromáždění. Nejde o to, jestli já se zrovna cítím dobře.